

A „doktrinerek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei

MÁTRAI LÁSZLÓ

A filozófiai és politikai gondolkodás 1849 és 1867 közötti története részben kevésbé ismert, részben félreismert szakasza a magyar kultúrhistoriának. Kevésbé ismert azért, mert a marxista tudomány még nem keríthetett sort reá, a régi pedig jobbnak látta nem sokat beszélni róla. Félreismert viszont annyiban, hogy az általános köztudat a kiegyezést „Deák Ferenc halhatatlan művének”, a „magyar ügy győzelmének”, vagyis 1848, sőt 49 egyenes folytatásának tekintette: amit Széchenyi előkészített és Kossuth folytatott, azt Deák Ferenc fejezte be — tanította hosszú ideig a hivatalos történeftelfogás.

Ez a hamis, megszépítő, idillikus szemlélet haladásnak és reakciónak, forradalomnak és ellenforradalomnak a „hazafiság” közös nevezőjére való hozásával súlyos zavart, szinte napjainkig tartó kárt okozott a közgondolkodásban és különösen az értelmiség átlagának mindenkori soraiban. Az a fajta társadalmi gondolkodás, mely a hazafiságot haladó társadalmi tartalom nélkül, sőt reakciós tartalommal is el tudja képzelni: eszmei gyökereit tekintve innen, az abszolutizmus korából, ill. annak későbbi hamis szemléletéből ered.

A magyarországi osztályharcok XIX. századi történetének ideológiai tükröződéseit kutatva már nem elégséges a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás tendenciáit *általában* kutatnunk, mert az osztályviszonyok — a századfordulóhoz képest — 1830-ra alaposan megváltoztak. Széchenyi és Kossuth harcát a forradalom közeledése egyre inkább kielezi, egyre élesebbé válik a határvonal a liberális reformerek és a demokrata forradalmárok között, a forradalom tisztítófűzében pedig szinte percek alatt szembekerül egymással a néptől féltő liberálisok és a néppel tartó demokraták tábora. A liberalizmusról — encore une fois — kiderül, hogy a francia forradalom tanulságaiból okult óvatos polgári ideológia csupán, mely — ellentétben a felvilágosodással — legott a jobb oldalát mutatja, mihelyt a néptömegek érdekeiről volna szó. Nem kétséges, hogy liberalizmus és demokratizmus szembekerülése mögött az óvatos birtokos és a bátor vagyontalan nemesség érdekeinek nyílt szétválása rejlik és logikus, hogy a felrobbant uralkodóosztályok melyik része az, amely képes a maga érdekeit a forradalmi tömegekével egyesíteni, amelyik képes a népfelkelés élére állani.

A liberalizmus lenini elemzése és bírálata az egyetlen helyes módszertani iránytű, melynek segítségével a kelet-európai fejlődés e szakaszának bonyolult osztályviszonyai egyáltalán kibogozhatók. A „ki kit folytat?” kérdése döntő jelentőségű a haladó hagyományok kutatásában s e kérdésben sohasem

dönthet pusztán az eszmei tartalom, a tantételek látszólagos tartalmi egyezése, hanem mindig a konkrét osztályharcban betöltött konkrét társadalmi funkció. Így vizsgálva a kérdést, világosan ki kell derülnie annak, hogy a forradalom utáni liberalizmus *nem* a forradalom előtti felvilágosodás folytatója és még sokkal kevésbé folytatója 1867 az 1848—49-es szabadságharcnak és forradalomnak. A haladó hagyományok történetének olyan tanulságai ezek, melyeket figyelembe kell vennie az egyéb összefüggéseket kutató történészeknek vagy irodalomtörténészeknek is, ha nem akarnak a részletösszefüggések tanácsalanságában vagy az eszmetörténeti szintézisek téves, történetietlen talaján megragadni.

A szó szorosabb értelmében vett filozófiának a története, mint addig is, az abszolutizmus korában, is aránylag keveset mond: a filozófia még ekkor is csak egészen mellékes jelentőségű harctere nálunk az ideológiai küzdelmeknek. Ennek ellenére, mert világosan főtémánk irányába mutat — ki kell emelnünk a kor filozófiai „életének” két mozzanatát: az egyik Erdélyi János szerepe, a másik a Mentovich és Brassai közt lezajlott vita materializmus és idealizmus kérdésében.

Erdélyi János igen pozitív alakja volt az 1848 előtti magyar gondolkodásnak. A szabadságharc után egy ideig bujdosik, azután Sárospatakon telepszik le mint főiskolai tanár és ezzel végleg el is tűnik a magyar irodalom és tudomány fővárosi színpadáról.

Az elnyomatás korában kevés filozófiai megnyilatkozása van, de ezek között feltétlenül fel kell figyelniünk a Budapesti Szemlében 1858-ban megjelent értekezésére Verulami Baconról, amely azt mutatja, hogy Erdélyi János nem szűnt meg haladó gondolkodó lenni annak ellenére, hogy kiszorult a nyilvánosság színpadáról. Amidőn Bacon empirizmusát és az empirista iránynak a tudományok és a filozófia történetében való jelentőségét jellemzi, egy szerény mellékmondatban nem kevesebbet állapít meg, mint azt, hogy az empirizmust nemcsak a szónak abban a szűkebb értelmében kell venni, hogy tisztán érzéki tapasztalásra épített tudomány, hanem — Bacon kezdeményezését híven folytatva — empirizmusnak kell nevezni minden olyan irányt, amely a valóság hű felfogásán alapszik. Szórol-szóra ezt írja: „aki a világi jólét bölcsészetével akar foglalkozni, ne Bacont tanulmányozza többé, hanem a szocialistákat, mert a baconizmusnak jelenkori kifejezése a szocializmus.” Vagyis Erdélyi János felismerte, hogy társadalmi kérdésekben a szocialisták azok, akik a társadalmi valósághoz úgy közelednek, ahogyan annak idején a Bacon-féle új módszer hirdette meg a természethez való közeledést.

Ekkor készül Erdélyi János a magyar filozófia történetének megírására. Már a téma felvetése mutatja, hogy Erdélyi igen tudatos gondolkodó volt, aki a magyar kultúra filozófiátlanlanságát igen fontos kérdésnek tartotta és szeretete volna megtalálni ennek okát. Végül ugyanerre az időre esik Erdélyi Jánosnak falusi magányából való másik pozitív megnyilvánulása: az a mód, ahogyan Madách „Ember tragédiáját” bírálja azért, mert Madách a falanszter jelenetben kigúnyolja az utópista szocializmust. Erdélyi azt mondotta: még ha az író nincs is a szocialistákkal egy véleményen, ki pártfogolja az új társadalmi elgondolásokat, még ha azok utópisták is, ha nem az írók? Ha az írók is szembefordulnak az utópistákkal, akkor nagyon rosszul teljesítik írói feladatukat.

Ezeken túl azonban Erdélyi János sem az Akadémián, sem a Kisfaludy Társaságban, sem egyéb fórumon nem jut szerephez. Az Arany- és Petőfi-

féle népies irodalmi csoporthoz, vagyis az 1848-as ideológiai front balszárnyához tartozó gondolkodó, aki „nem népszerű” író a kiegyezést előkészítő szakaszában.

Mentovich és Brassai vitája — jelen összefüggésben — azért igen jellemző, mert világosan mutatja eszmei síkon azt, ami a társadalom szerkezetében e korszakban végbemegy: a liberalizmus 49-utáni jobbrtolódását, ill. eredendő jobboldaliságának 49 után való fokozatos lelepleződését. 49-ben még Mentovich és Brassai együtt harcoltak Kossuth hadseregében; Mentovich mint „gyármunkás” lőszert és bombákat gyártott, Brassai pedig nemzetőr volt. Mentovich eljut nézeteinek fejlődésében a Büchner—Vogt—Moleschott-féle vulgáris materializmusig, de teljesen kiszorul a hivatalos irodalmi és tudományos élet fórumairól. Brassai élesen fordul szembe Mentovich „Új világnézet”-ével, a materializmussal, és első képviselője annak a harcoss idealizmusnak (Nemcsak az anyag halhatatlan, 1870), mely elsikkasztja természettudomány és idealizmus ellentéteit és hivatalos világnézetként elburjánzik a kiegyezés utáni Magyarország egyetemlein. Nagyonis érthető, hogy Brassai az Akadémia tiszteleti tagja, az új kolozsvári egyetem rektora stb. lesz, míg Mentovich teljesen elszigetelődik a marosvásárhelyi középiskola magányában.

Az ideológiai síkon folyó osztályharc főszíntere azonban nem a filozófia, hanem a politikai gondolkodás, a társadalmi kérdések elméleti és publicisztikai fejtegetése volt. Itt ezután (minden későbbi megszépítés vagy elhallgatás ellenére) élesen kiviláglik liberalizmus és demokratizmus ellentéte, ha maguk a harc résztvevői nem is mindig voltak tudatában ennek.

Már a forradalom közeledése kiélezte a liberalizmus és a demokratizmus ellentétét: a valóban reakciósokat eltávolította a forradalom táborából, ugyanakkor azonban a forradalom lendülete és előszele — legalább is átmenetileg — egy sereg gondolkodót átvitt a liberálisok közül a demokraták közé, lévén a forradalomban az emberek fejlődése sokkal gyorsabb, rohamosabb, mint csendes, vagy tespedő korszakokban. Amennyire kedvező jelenség volt ez akkor, ugyanennek a jelenségnek negatív oldala érvényesült a szabadságharc bukása után. Ne feledjük el, hogy a szabadságharc bukása látszólag a liberálisokat „igazolta”. Azt mondhatták: ime, nekünk volt igazunk, Kossuth végromlásba vitte az országot; ime, a forradalom, a szabadságharc katasztrófát jelentett. A liberálisok a szabadságharc elbukásában nem nemzeti szerencsétlenséget és a reakció győzelmét látták, hanem sajátmaguk, saját ellenforradalmi politikájuk igazolását. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a liberálisok közül csak kevesen maradnak meg a demokrácia oldalán, a baloldalon, a többiek több-kevesebb gyorsasággal átszívárognak a jobboldalra. Csak néhány kivételes egyéniség marad meg a demokrácia mellett és természetesen megmarad a nép, amely ebben a korszakban sem válik hűtlenné a forradalmi eszmékhez és Kossuthhoz.

Ha szemügyre vesszük, hogy kik maradnak az irodalmi nyilvánosság porondján, már az is jellemző, hogy kik maradhatnak ott, hogy a szabadságharc bukása után kiket tűr el a bécsi udvar, hogy egyáltalán a politikai porondon maradhatnak. Jellemző módon — és ez a döntő a későbbi társadalmi és ennek következtében az ideológiai fejlődés szempontjából — az udvar eltűri annak a birtokos nemességnek a működését, irodalmi tevékenységét, amelyben bízik, hogy éppen saját földbirtokához való kötöttsége lesz az a lánc, amely

öt a feudális intézményeket védő osztrák államhoz fűzi. Ez az a réteg, amely a maga liberális eszméivel igen jól el tudja leplezni azt, hogy az osztrák monarchiában mennyire elmaradtak a társadalmi viszonyok. Ez a réteg éppen azért, mert liberalizmusának másik oldalával a szabadságharcban is részt vett, alkalmas arra, hogy a magyar népet megtévevessze, nemzeti színben fog tudni feltűnni. Vagyis a bécsi udvar részéről jó taktikai érzék nyilvánult meg abban, hogy bár kezdetben ezeket az írókat is — köztük Keményt is — haditörvényszék elé akarták állítani, mégsem történt soha semmi komoly bántódásuk. Az irodalom osztálybázisának ilyenén való alakulásában az a lényeg, hogy a liberális gondolkodóknak ez a földbirtokos-nemes jobbszárnya részben már a kiegyezés előtt, de ebben az időben végleg is megszállja az irodalmi vezető pozíciókat, elsősorban a Tudományos Akadémiát és befolyása vagy személyes részvétele révén az egyetemet is. Ennek következménye az az igencsak súlyos következményekkel járó helyzet, hogy mire a kiegyezéskor, 1867-ben a kapitalizmusnak valóban erőteljesebb megindulása és a magyar munkásmozgalomnak erőteljesebb jelentkezése aktuálissá válik, addigra már az uralkodó osztály a szocializmus, a demokrácia ellen felvértezve tudja várni az ideológia síkján a fejletlen magyar munkásmozgalom eszmei megnyilatkozásait. Ez természetes módon kihat a magyar munkásmozgalomra is, kihat a munkásság szövetségeinek kérdéseire is, kihat az egész magyar kulturális életnek a filozófiai és társadalmi gondolat terén való jobbratulódására is.

Az abszolutizmus korának egyik legkiemelkedőbb irodalmi képviselője, az egész korszak szellemi vezéralakja Kemény Zsigmond. Kemény Zsigmondról tudnunk kell, hogy 1848-ban volt annyira baloldali, hogy nem ment el Eötvös Józseffel a forradalom elől — tudjuk, hogy Eötvös távozott a forradalom kitörésének időpontjában —, viszont volt annyira jobboldali, hogy Kossuthal sem ment el az ellenforradalom elől, nem követte Kossuthot emigrációba. Ez a politikai magatartás maga elárulja azt, hogy Kemény Zsigmond bizonyos logikával hárta magát egy harmadik út képviselőjének, ami igen fontos mozzanat a harmadikutas illúziók magyarországi történetében.

Bizonyos, hogy Kemény Zsigmond gondolkodásának szinte betegesen központi gondolata a forradalom-ellenesség. A forradalomnak esküdt ellensége volt előtte is, alatta is, utána is. Sajátságos módon, éppen mert ez a gondolat áll eszmei mondanivalóinak voltaképpeni centrumában, a történelem logikája állítja őt ebben a korszakban vezető helyre. Egyéni ambíciója közszereplésre, közéleti sikerekre nem volt. Ha ezt egyáltalán egyéni ambíciónak lehet nevezni, akkor az eszelősségig menő Kossuth-gyűlölete hajtotta közszereplésre, de egyébként nincsenek szokványos politikai ambíciói, tisztán „eszmei alapon” küzd a forradalom ellen. Már a szabadságharc alatt Debrecenben ő szervezte a Békepártnak nevezett jobboldali ellenzékét, szemben a Kossuth körül csoportosuló radikálisokkal, akiket flamingóknak neveztek, gúnyosan célozva a kalapjuk mellé tűzött vörös tollakra. A Békepárt és a flamingók már Debrecenben harcban álltak egymással. Itt Kemény odáig ment forradalomellenességében, hogy ez bőven felért egy konspirációval és ha a hadi események nem fordultak volna meg, nyíltan ki is tört volna a harc Kossuth és Kemény között. Sajnálatos módon a szabadságharc bukása abban az illúzióban ringathatta többek között Keményt is, hogy a történelem neki szolgáltatót igazságot: úgy érezhette, hogy ha rá hallgattak volna, akkor nem következett volna be a szabadságharc bukása, a katasztrófa, és egy percig sem jutott eszébe

arra gondolni, hogy ha Debrecenben a végkifejlet előtt nem létezett volna egy Békepárt, amely megosztotta a Kossuth körül tömörült erőket, akkor talán nem is bukott volna el a forradalom, vagy legalább is más formák között. „Az örült azt hiszi, hogy mi veszítettük el a hazát, nem ő” írja Kossuthról.

Kemény Zsigmondról volt titkára és egyben tanítványa is, *Beksics* Gusztáv, az irodalmi Deák-párt egyik elméleti képviselője, írta a kiegyezés után egészen világosan, hogy Kemény Zsigmond volt az, aki elméleti, politikai, publicisztikai munkássága során elválasztotta a magyar népet Kossuthtól, a forradalomtól, meggyőzte a magyar közvéleményt arról, hogy Kossuthnak és a forradalomnak a szerepe 1849-ben véget ért és most már egészen más feladatok vannak a magyar nemzet előtt. Megrázó olvasni nekünk, akik számára a forradalomnak egészen más jelentése van, ezt a nyílt színvallást, amelyet Beksics Gusztáv ad saját mesterének szerepéről és megrázó látni azt, hogy Beksics mindezt Keményről nem negatív, kritizáló értelemben, hanem pozitív dicséretként mondja: a kiegyezés eszmei előkészítését és igazolását Kemény nagy történelmi hivatásának tartja. „... hogy Kossuth a kiegyezés első korszakában, mikor a dicső és szomorú emlékek, remények és vágyak még frissek voltak, oly kevés hatást tudott gyakorolni, ez nagyrészt Kemény hatalmas cikkeinek köszönhető. Kossuth minden tényét ellenőrizte, minden levelének hatását szébbnél-szebb cikksorozattal ellensúlyozta... 1867-ben közölt számos cikke pedig befejezte a *K. elleni védelmi harcot, a forradalmi szellemmel vívott dicsőséges küzdelmét.*” „A kibontakozásban s a nemzet szellemének a forradalom szellemétől való különválasztásában a főrészt magának tulajdoníthatná, mint neki kell hogy tulajdonítsa mindenki.”

Mit jelent Keménynek ez a vezérszerepe, hogyan került erre a történelmi posztra, osztálydeterminációja által kiket képviselt, milyen mértékben formálja azokat, akik hozzá csatlakoznak? A diagnózis látszólag szigorú, hiszen hozzá vagyunk még szokva a „hazafias” irodalomtörténetírás mindent megszépítő, mindent elsímító lelkes fogalmazásaihoz, még a Gyulai Pál-féle esztétika hatása alatt állunk, aki mindent elkövetett, hogy Kemény Zsigmond regényeit az egekig magasztalja Jókai munkásságával szemben. Tehát nehéz ítéletet mondani Kemény felett. Bárhogy forgassuk is azonban a kérdést, akár esztétikai, akár irodalomtörténeti, akár filozófiai, akár politikai-történeti oldaláról nézzük: Kemény Zsigmond mégis a birtokos dzsentri, a földbirtokos nemesség képviselője a szabadságharc alatt is és a kiegyezés korában is; a dzsentri szónak nem a magyar-osztrák értelmében, ahol dzsentrin a szegény, de nagylábon élni akaró nemeseket értik, hanem a szónak angol értelmében, amely a dzsentrin a birtokos nemességet érti. Bár Keménynek nem volt földbirtoka — állandó birtokperekkel küzdött családjával —, mégis idecsatolja őt főúri rangja. (Tartott arra, hogy fejedelmi családból származott.) Annak ellenére, hogy nem volt nagy birtoka, mindaz, amit mint eszményt, eszmét, világnézetet kifejez regényeiben és elméleti műveiben, az nemesak ennek a rétegnek érdekeit, de ízlését, vágyait, eszményeit is kifejezi, ami ebben a korban igen veszélyes következményekkel járt a magyar társadalmi gondolkodás történetére. (Tudjuk, hogy Deák Ferenc is, aki Kemény Zsigmondot a Deák-párt ideológusának, publicistájának tartja, kis földjét eladta egy Széchenyi grófnőnek és a tőle kapott életjáradékból él.)

Ha megvizsgáljuk, hogy mi Kemény életművének, egész gondolkodói alkatának társadalmi jellegzetessége, akkor elsősorban is meg kell állapítanunk,

hogy Kemény igen művelt író, de akárcsak Eötvös, a filozófiában teljesen járatlan.¹ Ez nem zárja ki azt, hogy Kemény igen mély gondolkodó. Valóban „született” gondolkodó, a szónak abban az értelmében, hogy gyermekkorától kezdve minden érdeklődése a studiumok, a tanulás, az irodalom felé hajtja, de ugyanakkor nem tudományos gondolkodó. Életművének ebben a vonásában eléggé világosan tükröződik saját osztályszituációja. Igen gondos regényíró, aki nagy műgonddal írja regényeit, de sajátságos módon fő szenvedélye mégsem a művészi alkotás, hanem a politika, még hozzá a nagypolitika, az egész ország sorsát irányító politikálás.

Gondolkodásának következő ismertető jegye kétségbevonhatatlan hazafisága, de az a típusú hazafiság, amely a hazáért képes a haza népén is átgázolni. Keménynél a haza fogalmában — ezt is szigorú dolog kimondani — nem foglaltatik benne a nép fogalma. Regényeiben — ellentétben Eötvös József „Falu jegyzője”-vel — nincs meg az a demokratikus tartalom, amelyet az előző korszak írói egyre növekvő mértékben mutatnak, minél jobban közeledik 1848. A népiesség mint stílus, mint művészi törekvés és a nép iránt való érdeklődés, mint politikai törekvés hiányzik Kemény Zsigmond gondolkodásából. Emellett Kemény végig meg van győződve — klasszikus liberális önáltatással —, hogy a haladásért küzd.²

Világnézete, mely kifejeződik nagyobb alkotásaiban, eredendően tragikusnak tartja az emberi sorsot, a szenvedélyek juttatják előbb-utóbb tragikus szituációba az egyes embert. Anélkül, hogy ezt a kérdést vulgáris módon próbálnánk visszavezetni társadalmi alapjára, nem sok irodalomtörténeti éleslátás kell annak megállapításához, hogy az efajta tragikus világnézet nem más, mint egy meghaladott osztály, egy történelmi szerepét eljátszott osztály helyzetérzése, kivetítve az egész emberiségre. Ez a Kemény-féle tragikumnak a forrása és ez belejátszik a Madách-féle tragédia alaphangulatába is.

Mint mondtuk, Keménynek sajátságos módon nincsenek egyéni ambíciói, nincs igazi öröme a hírnévben, ugyanakkor nem bírja elviselni a mellözöttséget sem. Ha keressük, hogy voltaképpen mi a végső gyökere annak

¹ Eötvösről tudjuk, hogy öreg korában jutott el odáig, hogy természettudós fia Eötvös Loránd hívta fel a figyelmét arra, hogy a filozófia milyen érdekes dolog. Egy levélben azt írja fiának: elkezdtem olvasni Kantot, de ha minden filozófia ilyen unalmas, akkor nem is bánom, hogy egész életemben nem olvastam filozófiát. Azt az ideológiai pártot, amely a politikai Deák-pártnak megfelelője, Beksics Gusztáv nevezte el doktrinéreknek, vagyis olyan gondolkodóknak, akiknek gondolkodásában egyenesen az a hiba, hogy túlságosan is elméleti, tudományos jellegű és távol áll a gyakorlattól. A magyar állapotokat nagyon jól jellemzi, hogy egy ennyire filozófiátlan irányzat elnyerhette a doktrinér jelzést, ami túlságosan is megtisztelő egy ilyen fokú elméleti, filozófai igénytelenség mellett.

² Hogy ez mennyire így van, az látszik abból az életrajzi adatból, hogy 1849 után egy ideig vidéken rejtőzködött, mert tudomást szerzett róla, hogy haditörvényszék elé állítják; szerencsére összeköttetései voltak a haditörvényszéknél és egy ügyész megírta neki, hogy nem kell nagyon félnie a büntetéstől, mert sikerült olyan jellegű vádiratot fogalmazni ellene, hogy Kemény, mint a Békepárt szervezője, voltaképpen az ókonzervatívokhoz tartozott és az ókonzervatívok nem voltak Kossuth hívei. Kemény erre azonnal válaszolt és megírta barátjának, hogy nagyon szépen köszöni jóindulatát, azonban ki kell jelentenie, hogy sohasem volt ókonzervatív, ókonzervatívnak nem is érzi magát és ha csak ezen az áron szabadulhat meg a börtöntől, akkor nem óhajt megszabadulni. Vagyis Kemény őszintén hitte, hogy a haladó erők oldalán áll. Gondolkodásában a szubjektív jóhiszeműséget el kell ismerni.

a sértődöttségnek, amely egész politikai és irodalmi munkásságán — minden sikere ellenére is — előmlik, ismét nem tudunk mást mondani, mint azt, hogy ez nem egyéni, hanem történelmi sértődöttség, sértődöttsége a feudalizmusból ittmaradó földbirtokos osztálynak, amely ha nem is ismeri fel, de gondolkodásán, érzelmi világán keresztül — amire egy nagy írónál különösen építeni lehet — feltétlenül érzi, hogy az idő elfutott felette és történelmi szerepét eljátszotta. Az a sötét és tragikus tónus, amely Kemény egész írói alkotását átlengeti, ennek a történelmi szituációnak kifejeződése.

Ha ezek után a magyar társadalmi gondolat történetét Keménnyel kapcsolatban megvizsgáljuk, roppant jellegzetes, hogy mi a viszonya Keménynek, ennek a sokat olvasott írónak, az ebben a korszakban külföldön már kibontakozó marxista filozófiához, a munkásmozgalomhoz. Komlós Aladárnak igen fontos felfedezése, hogy Kemény a Pesti Naplóban (a saját maga által szerkesztett hírlapban, ami akkoriban az ország vezető orgánuma volt) több vezércikkében felhasználta Engelsnek „Die Lage der arbeitenden Classen in England” c., 1845-ben megjelent munkáját, szóról-szóra fordítva hosszú mondatokat, sőt szakaszokat, de nem nevezi meg, hogy ki a szerző. Vagyis Engels első magyar fordítója: báró Kemény Zsigmond.

Vizsgálva, hogy mi a politikai célja Keménynek azzal, hogy állástfoglal a marxista álláspont adataira építve, látjuk, hogy igen érdekes gondolatmenettel zárja le Kemény cikksorozatát, messzemenően megerősítve mindazt, amit eddig róla mondtunk. Engelsből merített gazdag és színes adatait Kemény Zsigmond ezzel a következtetéssel zárja (ami egyben a birtokos dzsentri angломániáját is elárulja): annak ellenére, hogy Angliában a munkások helyzete valóban igen súlyos, Anglia mégis képes lesz arra, hogy a munkának és tőkének harát bölcsen megoldja, mert más a viszony a munkások és tőkések között Angliában, mint Franciaországban, ahol a szocializmus divatba jött és folytonos forradalommal fenyeget. Angliában a munkások — mondja Kemény — nem a földbirtokosok vagy a polgárság ellen lázadoznak, hanem csak a „tőkepénz” ellen, vagyis a bölcs arisztokraták, akik Angliában kormányoznak (tehát az a földbirtokos nemesség, amelyhez Kemény a legközelebb áll), tudni fogja a módját annak, hogy a tőkepénz kinövéseit kordában tartsa, ezzel egyezséget hozzon létre a munkások és tőkések között, összehangolja a munkát és a tőkét. Ez az a mozzanat, amelyre az előbb céloztam: a liberálisoknak ebben az időben kifejtett működése nemcsak visszamenőleg destruktív azzal, hogy ami a szabadságharcban megindult, azt leszereli, hanem előremutatólag is destruktív, hiszen felkészíti a meginduló munkásmozgalom elleni védekezésre a rendszer ideológusait és az egész politikai életet.

Kemény Zsigmond politikai hatása közvetlenül ment át a magyar irodalomba. Baráti kör alakult ki körülötte, amely kezében tartja az irodalmi fórumokat. *Osgengery* Antal megalapítja a Budapesti Szemlét s hosszú éveken át szerkeszti. *Trefort* Ágoston, a későbbi miniszter, az Akadémián tölt be fontos posztot. Barátai között szerepel *Lukács* Móricz is, aki prototípusa a literary gentleman-nek; igen tehetséges, szubjektíve igen jószándékú, azonban semmiféle kapcsolattal nem rendelkezik, amely a néphez és a konkrét haladás-hoz fűzné. Gyulai Pál írja róla pl., hogy csupán Toldy Ferenc német nyelvű *Handbuchjából* értesült először arról, hogy létezett és létezik magyar szépirodalom. Ugyanekkor talán ő az első író Magyarországon, aki hírt ad a tudományos szocializmus kezdeteiről már 1842-ben (Néhány szó a szocializmusról) s e kérdésben meglepő éleselméjűséget árul el.

„Előre látható, hogy Európa nyugati státusaiban — írja — előbb-utóbb zivatarnak kell kitörni, melynek első jelei már Anglia gyármunkásainak lázongásaiban mutatkoznak. Harc fog támadni a lakosok külön osztályai közt . . . mely a polgári társaság eddigi alapját, a személyes tulajdont, kérdésbe veendi. A birtokos és birtoktalan osztályok különböző érdekeinek kiegyenlítése, ezen a jövődre nézve mindeneknél fontosabb társadalmi probléma, melynek megoldását *socialisták* és *communisták* elméleti úton hiába keresték, végre gyakorlati úton meg fog fejtetni, de drága tapasztalások árán.”

A nyugati „irigylett gazdaság és hatalom fényes épülete a tömegek nyomorúságán és szenvedésein *nyugszik* (akaratom ellen mi keserű guny rí ki itt e szóból), nyomorúságon, mely annál kirivóbb és lázasztóbb, mert közel szomszédai a bőség s a pazar fényűzés, a *munkásosztály veritékének s nélkülözéseinek* csábító, de rá nézve tantalusi *gyümölcssei*”.

De mikor e kitűnő jellemzés után levonja végkövetkeztetéseit, lényegében (ha szimpatikusabb formában is) ugyanarra az álláspontra jut, mint később Kemény: a nyugat-európai munkásmozgalom magyar tanulsága az, hogy nekünk még fejletlen az iparunk s így van időnk arra, hogy tudományos nyugalommal vitatkozva eleve elhárítsuk a forradalmat.

Vagyis látszólag magas színvonalú, látszólag haladói és előremutató, voltaképpen azonban félrevezető és teljesen a forradalmi mozgalom ellen ható irodalmi iskola ez, amely a polgári haladás bizonyos demokratikus követelményeit kitűzi zászlajára, de ezek a követelmények már eleve abban az irányban hatnak, amilyen irányban Kemény is felhasználja Engelsnek a munkásosztály helyzetéről szóló analizisét. Nem kétséges például, hogy Csengery Antal Ipolyi Arnold püspöknek ebben az időben megjelenő „Magyar mitológiá”-ját, amelyben hazafias hipotézissel egy mesterkelt, történelmileg fiktív mitológiát agyal ki, igen komoly, tudományosan helytálló, nyelvészeti érvekkel támogatott kritikában részesíti. Vagy a Budapesti Szemle egyik célkitűzésének is, hogy ti. az essayt, mint műfajt elterjessze Magyarországon a mi viszonyaink között volt konkrét demokratikus tartalma, hiszen az essay tényleg az a műfaj, amely rövid és közérthető formában az ismereteknek legnagyobb mennyiségét közölheti a művelődni vágyó olvasóval. Ugyanakkor azonban talán nem akadémuszkodás, ha megállapítjuk, hogy az essaynek, mint műfajnak lehet egy negatív osztályjellege is: a literary gentleman műkedvelő tevékenysége, aki nem azért ír essayt, hogy a tömeg könnyebben megértse, hanem mert műkedvelőként űzi a tudományt és az essay műfaja kibuvó a tudományos egzaktság magasabb követelményei elől. Az essayizmus mindig kétarcú dolog és ebben a társadalmi értelemben is az: nem vitás, hogy az irodalmi Deák-párt essayirodalma nemcsak pozitív, hanem negatív oldalát is megmutatja.

Mint az abszolutizmus korának minden írójánál, Csengerynél is végleg eldönti ideológiai-politikai hovatartozóságának kérdését az a mód, ahogyan Kossuthról és az általa képviselt forradalmi szellemről vélekedik. „Lamartine — mondja Csengery — inkább költő, mint szónok; Kossuth inkább szónok. Egyik sem államférfi.” Washington szerinte azért tudta „befejezni a forradalmat”, mert igazi államférfi volt. Ezzel szemben Kossuthnak el kellett buknia, mert „A lelkesedés, a *szónak hatalma egymagában* soha egy nemzet szabadságát nem vívta ki, nem biztosította”. És Csengery e sötéten ellenforradalmi felfogását közvetlenül Keménytől veszi át, hiszen Keménynek volt eszelős rögeszméje, hogy a „műveletlen” és „következtelen” Kossuth hatalmas

sikerének titkát *kizárólag* szónoki tehetségében lássa: „rajta kívül senki magát úgy nem mivelte ki, hogy a *tömeg minden előítéleteit* a polgárosodásba átvigye és a magasabb szónoklat mezején *népszónok* maradjon.” Ma már a mi fülünk számára mindez sokkalta inkább hat dicséretnek, semmint ócsárlásnak —, de hogy Kemény és Csengery (és az utánuk következő évtizedek) nem így értették, az is egészen bizonyos.¹

Eléggé világos talán az eddigiekből, hogy a centralisták, a doktrinerek szerepe 1849 és 1867 között — eszmei téren — az, hogy egyrészt leszereljék 49 forradalmi demokratikus tendenciáit és — másrészt — felkészítsék az uralkodóosztályt, hogy a kiegyezés után erős liberális pozíciókból tudjon majd védekezni a demokratizmus újabb „veszélye”, a szocializmus ellen. A munkásmozgalom és a marxista ideológia első ellenfelei már az abszolutizmus korában megkezdik támadásaikat és egyáltalán nem véletlen, hogy az Erdélyi, Táncsics vagy Mentovich szabású egyeniségek kiszorultak a közélet porondjáról már ekkor — és elsősorban nem a bécsi udvar elnyomó terrorja miatt.

Maga Eötvös József is a „XIX. század uralkodó eszméi”-ben (bár igen kis erudícióval) ezt a feladatot végzi el: a szabadság és egyenlőség eszméinek szembeállításával a magas elméleti absztrakció síkján fogalmazza meg a liberalizmus és demokratizmus ellentétét. Mestere nem hiába Tocqueville, akiről a doktrinér Trefort Ágoston világosan kimondja: „felállítá teoriáját, hogy kortársait az egyenlőségi doktrinák veszélyeitől megmentse...”

Kautz Gyula pedig (az egykori nemzetőr) már nyíltan a marxizmussal vitázik ugyancsak 1858-ban megjelent művében, a *Theorie und Geschichte der National Ökonomie*-ban. Művének egy részét a Csengery szerkesztette Budapesti Szemle helyesnek látta magyarul is megjelentetni „A szocializmus és kommunizmus rendszerei” címen. Néhány idézet meggyőz arról, hogy Kautz Gyulában él még valami a régi forradalmárból, mikor az új eszméket ismerteti.

„Hátra van még néhány szót szóllanunk Európa más népeinek azon társadalmi bölcseleiről, akik szintén a socialismus zászlói alá szegődtek. Legkitünőbb helyet foglalnak e tekintetben okvetlenül a német szocialisták, mint akik a francia rendszeralapítóktól átvett eszmekört bölcseletileg alaposabban, tudományosabban kifejtették, a francia materialista irányt eszményibb világnézettel váltották fel, s több oly elvekre utaltak, melyek a szocializmust az erkölcsstannal, a nemzetgazdasági elmélettel és a statustudomány uralkodó tanaival legalább némileg kapcsolatba hozni lehetőséget nyújtanak.”

„Az első és valóban önállóbb nézetet eláruló német communista: Engels, a „Die Lage der arbeitenden Classen in England” (1845) című munka szerzője. Engels több évig Angliában tartózkodván, az ottani munkásosztály anyagi helyzetének tanulmányozására adta magát s e könyvet írta, melyben a lehető legsötétebb színekkel festi az egész angol társadalmat és azon meggyőződését fejezi ki, hogy igen rövid idő múlva ez államban nagyszerű socialis catastrophanak kell bekövetkezni, mely az összes fennálló ipari és társadalmi rendet ki fogja fordítani sarkaikból, s hogy ennek eltávolítása csak úgy remélhető, ha

¹ Az irodalompolitikában Gyulai Pál lesz ennek a liberális csoportnak a szószólója. Az irodalom legszélesebb rétegeire átviszi ezeket a politikai és világnézeti elgondolásokat. Arany Jánost ő állítja úgy be (amint ez sokáig élt is a köztudatban), mintha Arany az irodalmi Deák-párt lobogója alá szegődött volna, mintha Arany János nem lenne más, mint az irodalmi Deák-párt lírai szócsöve.

minél előbb s minél teljesb alakban elfogadtatnak a communismus elvei. Igen elmésen megtámadta ezen kívül Engels a nemzetgazdaságtant, melyet Proudhonnal hasonló kiindulási elvek és felfogás szerint ostromol és kárhoztat. — Eszmerokona ennek, de alapos képzettségre nézve Engelssel párvonalba nem helyezhető Weitling” . . . aki különféle műveiben . . . „Fourier elveihöz közeledik, s kitűnőleg azt sürgeti, hogy a társadalmi szerkezet főcélja az emberi hajlamok, vágyak, tehetségek és élvek kiegyenlítése s összhangbahozása.”

Beszél azután Stirnerről, Feuerbachról és végül így fejezi be :

„Mélyrehatóbb mindezeknél K. Marx, ki már 1848-ban Proudhon Contradictions économiques című munkájának bírálata, legújabbán pedig egy több kötetre terjedendő Kritik der politischen Oekonomie (1859) című munka közrebocsátása által vonta magára a figyelmet.”

Amennyire tiszteletre méltó azonban az a tudós tárgyilagosság és az egykori demokratára valló szimpátia, mely Kautz tollát az ismertető részleteknél vezet, annyira elszomorító az erre következő értékelő, kritikai álláspontja : a szocialista irodalom tanulmányozása azért igen fontos, hogy figyelmeztesse a polgári társadalmat a munkásosztály felől fenyegető veszélyre, a kellő óvintézkedések megtételére. Vagyis Kautz Gyula ugyanazt mondja el a politikai gazdaságtan nyelvén, amit Eötvös az államfilozófia vagy Lukács Móricz az essay nyelvén : a szabadság liberális eszméjét harcba kell vinni az egyenlőség demokratikus, „communiticus” eszméje ellen.

*

E vázlatos áttekintésből is kiderült talán, hogy a centralisták, a későbbi doktrinérek, élükön báró Kemény Zsigmonddal, már a kiegyezés előtt erős és egységes politikai-ideológiai frontot alakítottak ki, amely már 67 előtt megszállta az irodalom és tudomány hatalmi posztjait. Vitatkozásuk a bécsi udvarral a nemzeti függetlenségért vívott harc 48-as glóriáját vonta irodalmi és publicisztikai tevékenységük köré, jóllehet annak társadalmi tartalma oly kevésbé volt demokratikus, hogy ennél kevesebb még a liberalizmus fogalmát sem érte volna fel. 48—49-ben a centralisták liberalizmusa a birtokos nemesség balszárnyának és a köznemesség jobbszárnyának az ideológiája volt ; 67-re a doktrinérek liberalizmusa a birtokos nemesség és a nagypolgárság közös ideológiája lett. A doktrinéreké a történeti „érdem”, hogy követve az osztályharc logikáját : a korszak végére, a forradalomellenes, harmadikutas liberalizmusból tiszta műfajú, ellenforradalmi liberalizmust sikerült kifejleszteniök. Eötvöst mély humanizmusa a kiegyezés után, harmadik korszakában, felül tudja még emelni az „Uralkodó eszmék” mélypontján. Keményt a betegség és halál kivonja szellemi vetésének learatásából. De Trefortot, Csengeryt, Kautz Gyulát semmi sem menti meg attól, hogy a kultuszminiszteri székben, a Földhitelintézet igazgatói stallumában vagy az Osztrák—Magyar Bank alkormányzói rangjának birtokában élvezzék az „egyenlőségi doktrinák” elleni küzdelmük gyümölcseit.

Kemény ideológiai hagyatéka vészes örökség, hisz — legalább egyidőre — valóban sikerült „a nemzet szellemét elválasztania a forradalom szellemétől”. Ez már akkor is csak úgy volt lehetséges, hogy a népet kizárta a nemzet fogalmából. Elméleti abszurdum ez, de — tudjuk — az ilyen társadalomtudományi abszurdumok „érvényben” maradhatnak, míg élteti őket az a társadalmi rend, melynek ellentmondásait az elmélet síkján visszatükröztetik. A „nép

nélküli nemzet”, az antidemokratikus hazafiság liberális téveszméit a doktrinerek hagyták vésszes örökségül, gyászos fegyverül azokra, akik a társadalmi haladás, a nép ellen Kossuth elorzott nemzeti zászlaja alatt harcolnak.

Kemény súlyos vádként olvasta Kossuth fejére, hogy „hajlandó lett volna még a Táncsics-féle socialisticus eszméket is zászlajára írni, ha a nép úgy kívánja vala”. E vád — úgy hisszük — a legnagyobb dicséret, amit magyar politikus a XIX. század derekán kiérdemelhetett.

IRODALOM

- Bécsics* Gusztáv: Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Bp., 1883.
 — A magyar doctrinairek. Bp., 1882.
 — A democratia Magyarországon. Bp., 1881.
 — Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon. Bp., 1880.
Brassai Sámuel: Nem csak az anyag halhatatlan. Kolozsvár, 1865.
 — *Csengery* Antal: Összegyűjtött munkái I—V. Bp., 1884.
Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I—II. Bécs—Pest, 1851—54.
Erdélyi János: Verulami Bacon. (Bpesti Szemle, 1862.)
 — Pályák és Pálmák. Bp., 1886.
Gyulai Pál: Kemény emlékezete (K. Zs. összes művei I. köt.) Bp., 1896.
 — Lukács Móricz. (L. M. munkái I.) Bp., 1894.
Kautz Gyula: Theorie und Geschichte der National-Oekonomik. I—II. Wien, 1858—60.
Kemény Zsigmond: Forradalom után. Pest, 1850.
 — Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851.
Lukács Móricz: Munkái I—II. Kiadta Gyulai Pál. Bp., 1894.
 — Néhány szó a szocialismusról.
Mentovich Ferenc: Új világnézet. A Moleschott—Vogt- és Büchner-féle materialismus tanairól. M.-vásárhely, 1870.
Pulszky Ferenc: Életem és korom. I—IV. Bp., 1880—82.
Táncsics Mihály: Életpályám. Bp., 1949.
Trefort Ágoston: Tocqueville emlékezete. (Bpesti Szemle, 1862.)
 — B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” cz. munkájáról. Bp., 1883. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a M. T. A. VII. köt. 1885.)
 — Emlékbeszéd Lukács Móricz felett. Győr, 1888.
Vajda János: A P. Napló szerkesztője báró Kemény Zsigmond úrnak. Pest, 1867. (Közli Komlós Aladár, Irodalomtörténet, 1950. 3. sz. 116—124. 11.)
Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. Bp., 1896.
Csernyisevszkij: A magyarokról. Az előszót írta Fogarasi Béla. Bp., 1953.
Forradalom és szabadságharc 1848—1849. Írták: Mód Aladár, Ember Győző, Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Hanák Péter, Waldapfel József, Kenyeres Júlia. Bp., 1948.
Komlós Aladár: Kemény és Engels. (Tegnap és ma. Bp., 1956.)
Komlós Aladár—*Koczás* Sándor: Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt? (Vita. Irodalomtörténet, 1950. 1. sz. 48—56. 11.)
Lenin: A liberalizmus és a demokrácia. — A „parasztreform” és a proletárparaszt forradalom.
 — Demokrácia és narodnyikság Kínában.
 — Marx K. tanításának történelmi sorsa.
 — A választási kampány elvi kérdései.
 — Egy karrier.
 — Jegyzetek.
 (összes művek 17—18. kötet.)
Révai József: Kőlcsey. (Marxizmus és magyarság, Bp., 1946.)
Sőtér István: Eötvös József. Bp., 1953.
Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Bécs 1921.
Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Bp., 1955.
Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Bp., 1909.

Ласло Матрай

Формирование венгерской философской и общественной мысли в периоде между борьбой за свободу 1848—49 годов и «соглашением» 1867-го года является очень важным этапом развития, которому Чернышевский, например, уделял большое внимание, но который был намеренно игнорирован или прямо извращён официальной буржуазной историографией. Пока, продвигаясь от 1825 г к 1848-ому году революционно-демократические идеи достигали превосходства над либерально-реформистским течением, после поражения революции, после 1849-го года контрреволюционный либерализм возьмёт верх и с 1867-ым годом становится господствующей идеологией господствующего класса. Наиболее образованными выразителями этого направления являются так называемые «доктринеры», которые под руководством барона Жигмонда Кеменя все более и более захватывают руководящие позиции печати, литературы и науки, и ведут острую борьбу против всякого проявления демократических стремлений рода Кошшута и Танчича. Обманчивость их реакционной роли и — вследствие этого — их опасность увеличивается тем подвохом, что они взваливают ответственность за поражение революции на революционных демократов (в первую очередь на Кошшута), и изображают себя истинными патриотами, которые никогда не хотели революции и поэтому и не ответственны за её поражение. Таким образом они стремятся представить — и не безуспешно — «соглашение» с режимом Габсбургов как патриотический поступок, как продолжение освободительных стремлений 1848-го и даже 49-го года. Доктринеры распространяют ту либеральную концепцию патриотизма, согласно которой можно себе представить патриотизм без демократического содержания, или даже с антидемократическим содержанием; отсюда ведёт прямая дорога к будущему национализму фашистского типа. Современность их либерализма, то есть то, что он приспособляется к изменяющимся классовым отношениям, явно показывается тем, что они борются не только с революционным демократизмом рода Кошшута и Танчича, но и готовятся к борьбе против новой формы демократизма, против развёртывающегося рабочего движения. Они, начиная с 1845-го года, изучают идеи утопического и научного социализма, но — и они это признают — только потому, что заранее подготовить «венгерское общество» к «опасности» революции со стороны развивающегося нового класса, промышленного пролетариата. Пока либерализм до 1848-го года был идеологией левого крыла крупного дворянства и правого крыла мелкого дворянства, после 49-го года он становится общей идеологией крупного дворянства и крупной буржуазии. Как из политической, так и из культурной жизни вытесняются истинные продолжатели 1849-го года (например, демократ Янош Эрдейи или материалист Ференц Ментович) и на самом деле приходит к единовластию «партия Деака в литературе» (Пал Дюлаи, идеалист Самуил Брашшаи и т. д.).

THE "DOCTRINARIANS", THE FIRST OPPONENTS IN HUNGARY
OF MARXISM

László Mátrai

The formation of Hungarian philosophical and social thinking during the years after the War of Independence in 1848—1849 and the Compromise in 1867 is a highly important period of development which was studied with keen interest also by Chernishevsky but deliberately neglected or actually falsified by the official bourgeois historiographers. While between 1825 and 1848 it is the democratic revolutionary ideas that gain the upper hand over the liberal-reformist trend, after the collapse of the revolution, *i. e.*, after 1849 it is the counter-revolutionary liberalism that prevails and becomes in 1867 the dominant ideology of the ruling class. The best trained spokesmen of this trend are the so-called doctrinarians who under the leadership of the baron Zsigmond Kemény acquire the best posts in the press, literature and science and wage a bitter fight against all manifestations of the democratic efforts made in the spirit of Kossuth and Táncsics. The deceptive character and, therefore, also the dangerousness of their reactionary role are enhanced by the fact that they make the revolutionary democrats (Kossuth, in the first place) responsible for the fall of the revolution and claim to be the real patriots who never wanted the revolution and thus cannot be made responsible for its failure. Their wish to make the Compromise with the rule of the Habsburgs:

appear as a patriotic deed, as the continuation of the aspiration to liberty of 1848 and even of 1849, and did not seem to fail in doing so. It was the doctrinarians who propagated the liberal conception of patriotism which could conceive patriotism without democratic content, what more, with antidemocratic content, and which led later to the fascist type of nationalism. No doubt their liberalism was "contemporary", *i. e.*, adapted itself to the changed alignment of class forces, as can be clearly seen from the fact that in this period they not only fight the revolutionary democratism of the Kossuth—Táncsics type but prepare for the struggle against a new form of democratism, the growing labour movement: the doctrinarians set to study both Utopian and scientific socialism as early as 1845 with the admitted purpose to prepare "the Hungarian society" well in advance for the new revolutionary "danger" menacing them by the development of a new class, the industrial proletariat. Whereas prior to 1848 liberalism was the ideology of the left wing of the landed gentry and of the right wing of the lesser nobility, it became, after 1848, the common ideology of the landed gentry and the haute bourgeoisie. The true representatives of 1849 were ousted from both political and cultural public life (as, for instance, the democrat János Erdélyi, or the materialist Ferenc Mentovich), and the "Literary Party of Deák" (Pál Gyulai, the idealist Sámuel Brassai, etc.) came into full power to rule almost autocratically over public life.

DIE »DOKTRINÄRE« — ERSTE GEGNER DES MARXISMUS IN UNGARN

László Mátrai

Die Gestaltung der ungarischen philosophischen und gesellschaftlichen Denkungsart zwischen dem 1848-er Freiheitskrieg und dem Ausgleich von 1867 bedeutet eine wichtige Entwicklungsperiode, der z. B. auch Tschernüschevskij eine besondere Aufmerksamkeit widmete, dagegen wurde sie durch die offizielle bürgerliche Geschichtsschreibung absichtlich vernachlässigt, oder sogar entstellt. Während in der Periode 1825—1848 die demokratischen revolutionären Ideen über die liberale-reformistische Richtung herrschen, — erhält nach 1849 der konterrevolutionäre Liberalismus die Oberhand und wird mit 1867 zur herrschenden Ideologie der herrschenden Klassen. Die gebildetsten Wortführer dieser Richtung sind die sogenannten Doktrinäre, die unter der Leitung des Barons Sigismund Kemény die Führungspositionen in der Presse, Literatur, Wissenschaft immer mehr ergreifen und einen heftigen Kampf gegen alle Äusserungen der Bestrebungen von Kossuth und Táncsics führen. Ihre täuschende und deshalb gefährliche Rolle wird noch durch den Griff gesteigert, dass sie die revolutionären Demokraten (in erster Reihe Kossuth) für den Sturz der Revolution verantwortlich machen und sich selbst für wahre Patrioten ankündigen, die die Revolution nie wollten und deshalb für ihren Sturz nicht verantwortlich sein können. Auf diese Art bemühen sie sich den Ausgleich mit der Habsburgischen Herrschaft als eine patriotische Tat, als eine Fortsetzung der 48-er oder sogar der 49-er Freiheitsbestrebungen einzustellen.

Die Doktrinäre verbreiten die liberale Konzeption des Patriotismus, welche den Patriotismus ohne demokratischen Gehalt oder sogar auch mit antidemokratischem Gehalt sich vorstellen kann und von welcher ein gerader Weg zum späteren Nationalismus faschistischen Typs führt. Dass ihr »Liberalismus« zeitgemäss ist, das heisst, dass er sich an die veränderlichen Klassenverhältnisse anpasst, zeigt dies klar, dass sie in dieser Zeit nicht nur gegen den revolutionären Demokratismus des Kossuth und Táncsics kämpfen, aber sie bereiten sich auch auf den Kampf gegen die neue Form des Demokratismus, gegen die sich entfaltende Arbeiterbewegung vor; sie studieren die Ideen des utopistischen und wissenschaftlichen Sozialismus von 1845 angefangen, aber — offen gestanden — um »die ungarische Gesellschaft« recht voraus auf die neueste revolutionäre Gefahr der sich entwickelnden neuen Klasse, auf die des Industrieproletars vorzubereiten. Bis der Liberalismus von 1848 die Ideologie des linken Flügels des Besitzeradels und die des rechten Flügels des Kleinadels war, ist er nach 49 die gemeinsame Ideologie des Besitzeradels und der Bourgeoisie. Die wahren Fortsetzer von 49 werden aus dem politischen und kulturellen öffentlichen Leben herausgedrängt (so z. B. der Demokrat Johann Erdélyi, der Materialist Franz Mentovics) und die literarische Deák-Partei gelangt zur wahrhaften Alleinherrschaft. (Paul Gyulai, der Idealist Samuel Brassai, und so weiter.)